

ГРАБА

Проф. др Бранислав Ковачевић

РАЗГОВОР СА ОМЕР-ПАШОМ У ПАРИЗУ 1865. ГОДИНЕ

Запис Јована Ђ. Авакумовића о сусрету у Паризу августа 1865. са чувеним турским војсковођом, окрутним и озлоглашеним сердар-екремом и муширом Омер-Пашом Латасом, пронађен је у заоставштини аутора, а препис се чува у Библиотеци Историјског института Црне Горе (Ф. 223) у Подгорици. Препис је извршио Марко Вујовић¹, што потврђује његов испис на маргини текста: "Блажо (Јовановић, примједба Б.К.) ово сам нашао у рукопису код унука Јована Авакумовића² и преписао сам, шаљем ти да прочиташ и задржи за себе. Знаш да ће те интересовати пошто је име

¹ Марко Ристов Вујовић, правник из Црнице. Студирао у Француској. Између два рата једно вријеме у Загребу. Докторирао правне науке. У току Другог свјетског рата дошао у Бар. Италијански окупатор га је ухапсио и до капитулације Италије био је у интернацији. Послије рата радио је у Винчи.

² Авакумовић Ђ. Јован, правник и политичар (1. I 1841, Београд - 1928, Београд), припадник Либералне странке; министар правде 1880, предсједник владе и министар иностраних дјела 1892-1893; послјије убиства Александра Обреновића поново предсједник владе, под којом је извршен избор Петра Карађорђевића за краља (1903) Србије. Послије Првог свјетског рата се повукао из политике. Цијењен је као правник - један од најчувенијих београдских адвоката - и парламентарни бесједник. Објавио је више радова из правних наука, нарочито из области кривичног права. Од 1893. био је редован члан Српске академије наука и уметности.

Омер паша познато по злу Црној Гори. Ово није још ниђе штампано, па ако нађеш за потребно може га Јагош (Јовановић, прим. Б.К.) објавити. Марко Вујовић".

Омер-паша Латас, по рођењу Србин, у хришћанству Михаило (Мића) Латас (24. IX 1806, Јања Гора; општина Лашки, Лика - 24. IX 1871, Цариград) као официрско дијете учио је кадетску школу у Госпићу и служио у аустријској војсци као кадет - наредник. Побјегао је 1827. у Босну (претпоставља се због проневијере) и прешао на ислам, узевши име Омер. Послије двије године отишао је у Видин, а затим у Цариград, гдје је радио као наставник техничког цртања у војној школи. Ученик му је био пријестолонаследник Абдул Мецид, који га је поставши султан (1839) произвео за пашу. Омер-паша се истакао као одличан војник и способан војсковођа. Учествовао је у борбама против султанових одметника у Сирији (1840. и 1845), поразио бинтовнике у Арбанији (1842) и Курдистану (1846). Послије тих успјеха, иако још врло млад, Омер-паша је именован за мушира (маршала). Командовао је турским снагама у окупацији дунавских кнежевина Влашке и Молдавије (1848-1849). У Босни је с јаким снагама у више бојева у крви угушио устанак ага и бегова (1850-1851) против султанових реформи и успоставио ауторитет централне власти. Због своје окрутности, Омер-паша је оглашен у Босни за ћаур-пашу (ћаур - ћаур = немуслиман, невјерник, хришћанин) и највећег непријатеља домаћег племства. У црногорско - турском рату (1852 - 1853) командовао је турском војском. Овај рат остао је у народном памћењу као "прва Омер-пашина војна", када је у децембру 1852. предузео концентричан напад на Црну Гору са 25.000 војника према око 9.000 Црногораца. У неравноправној борби Црногорци су пружали снажан отпор на три сектора - према Никшићу, Бару и Сутомору и у рејону Спужа. Упорне борбе вођене су нарочито на сектору Грахова, у Црмници, у рејону Мартинића и на правцу Жупа Никшићка - манастир Острог. Енергичне интервенције Аустрије и Русије и притиском европског јавног мњења, принудиле су Турску да обустави ратне операције, остављајући пустош у пограничним крајевима Црне Горе.

У почетку Кримског рата (1853-1856) Омер-паша је заповједник турске војске на Дунаву, гдје је знатно допринио да Руси одустану од опсаде Силистре и повуку се преко ријеке Прута. Као награду, Омер-паша је добио титулу *Serdarî Ekrem* (велики везир; велики војсковођа). Послије руског повлачења са Дунава учествовао је са енглеским и француским савезницима при опсади Севастопоља, а послије у борбама на Кавказу. Године 1857-1859. провео је као заповједник у Месопотамији, гдје је опет имао да угушује устанке. Због своје оштрине био је једно вријеме у немилости, али је опет избио у први план 1861. када је био на помолу нови рат против Црне Горе, због устанка Луке Вукаловића у Херцеговини. У нападу

турске војске на Црну Гору, (1862) Омер-паша је био главни заповједник 55.000 турских војника. Црна Гора се супроставила снагом око 15.000 војника, а помоћ су јој пружили и херцеговачки устаници. Омер-паша је слично нападу 1853. опколио са јаким снагама Црну Гору са источне, западне и јужне стране и довео је у веома тежак положај, из кога се спасла заузимањем великих сила, првенствено Русије.

Посљедња војничка мисија Омер-паше Латаса била је усредсређена на угушење устанка на Криту 1867. године. Овога пута он је војнички завршио свој посао, али није могао, због рђаве турске флоте и снабдијевања да до краја проведе блокаду. Стога се 1868. сам повукао.

Омер-паша Латас је у својој богатој и успјешној војничкој каријери два пута био замјеник министра војске у Турској, када је нарочиту пажњу поклањао усавршавању артиљерије.

*

Запис Јована Ђ. Авакумовића "Разговор са Омер-пашом, у Паризу 1865." године није до сада интергрално објављиван па га доносимо у цјелини, онако како га је преписао др Марко Вујовић и доставио Блажу Јовановићу (нема датума када је то урадио, али се може претпоставити да је то било у периоду од 1948. до 1956. године, када је Јагош Јовановић био директор Историјског института Црне Горе односно уредник историјских записа). Запис као изјаву коју је Омер-паша дао Ј. Авакумовићу на изложби у Паризу помиње др Бранко Павићевић у књизи "Црна Гора у рату 1862. године", (Београд 1963, стр. 283 у напомени).

Јован Ђ. Авакумовић, РАЗГОВОР СА ОМЕР-ПАШОМ У ПАРИЗУ 1865. године

Једног дана били смо отишли: ја, Гргур Миловановић, Милан Кујунџић и Јован Максимовић у музеј, да видимо изложбу француских ратних трофеја, добивених у развојно доба и од разних народа.

Пошто смо прошли заједно неколико соба разгледањем тих трофеја, Гргур и Максимовић били су заостали у једној соби. Међутим, ја и Кујунџић били смо ушли у собу, где су били француски трофеји добивени само од Турака, у разним ратовима између Француске и Турске. У тој соби

затекли смо да разгледају трофеје, поред других, и два господина, једног седе браде, а другог младог. Обојица су били у цивилном оделу, са фесовима на глави. Кад смо се приближили тој двојници и ту застали, Кујунџић ми је рекао, по својој навици живог говора, гласно: "Овај Тура, сигурно гризе усне, гледајући све ово".

Тек што је Кујунџић то изговорио, а Гргур, из друге собе, рече: "Милане, не говори српски; тај седи господин зна српски".

Чим је Гргур то изговорио, окренуо се онај седи господин к нама, мени и Кујунџићу, и каза нам: "А, ко говори српски". Одмах затим, запитао ме: ко смо ми; одакле смо; и шта радимо у Паризу? Ја сам одмах том Господину рекао, да смо родом из Београда, обојица; да смо слушаоци на париском универзитету, и да ја слушам права, а мој друг, показујући на Кујунџића, да слуша филозофију. У томе моменту пришао је ближе, к мени и том седом Господину Кујунџић, па се, између нас и тог странца, отпоче разговор тиме, што сам одмах замолио тога странца, да и он нама каже: ко је и одакле је. Странац нам је на то одговорио: да је трговац из Цариграда. А за оног младог Господина, сам нам рече, да путује са њим и да не зна српски, па да можемо разговарати слободно. Одмах затим, тај седи Господин отпоче говорити да нама Србима није потребно изучавање права и филозофије. Боље би било, рече даље, да учимо војне науке, јер ће Србија требати добрих официра и војника. Пошто је то изговорио, странац поче даље питати нас: има ли кога ђака у Паризу од фамилија: Петронијевића, Симића, Вучића, Гарашанина, Тенке, Ненадовића и Рајовића.

Кад сам му одговорио, да са нама сада уче у Паризу по један: Симић, Гарашанин и Рајовић, странац је продужио разговор и питања о нашим виђенијим трговачким фирмама у Београду и унутрашњости Србије.

А у даљем разговору, исти странац рекао нам је, да је врло добро познавао покојног кнеза Милоша и отпочео је хвалити њега и Кнеза Михаила, као мудре владоце.

Цео овај говор тога странца, а нарочито, што сам видео, да је знао фамилије наших виђених политичара, па и трговаца, дао ми је повода мислити, да тај странац није трговац, као што сам рече, већ да то мора бити каква позната политичка или војничка личност у Турској. Зато сам одмах затим рекао томе странцу ово: "Извините, молим, али не верујем да један цариградски трговац, може тако знати виђеније српске политичке и трговачке фамилије и прилике у Србији, као што показује ваш говор, да ви то знате. Зато вас молим, да нам кажете отворено: "Ко сте ви?" После овог мог питања, странац је мало поћутао, па онда рече: "Кад баш желите знати, ко сам, хајде да задовољим вашу радозналост; ја сам Омер-паша".

Може се замислити, колико смо се, ја и Кујунџић, изненадили тим одговором. Ну још у самом моменту тог нашег изненађења Омер-паша додао је: "Ово је мој лекар; Грк је и не зна ни речи српски; можемо пред њим говорити сасвим слободно, као што сам вам већ рекао". А одмах затим Омер-Паша наставио је говор овако: "Не гледајте ме, децо, као туђина, што знате да сам турски Паша. Ја сам вазда био и остао само Србин. Увек сам дисао, па и сада, као мушир Турске Царевине, дишем само српским духом, гајим и негујем само српске осећаје. Зато сам вам, мало час, рекао, да Срби треба да уче првенствено војничке науке. Србији претстоји, можда у скорој будућности, потреба у људима војнички спремним, па ви, садашњи подмладак њен, треба да будете у том моменту, у стању послужити отаџбини на пољу части и животних интереса Српства. Ја сам, за прве владе кнеза Милоша, прешао у Србију, као аустријски војни бегунац. Примљен тада врло добро у Србији, добио сам за учитеља у Грузи. Ја бих тада и остао, да служим Србији и Српству, колико бих умео и могао мојом спремом и знањем.

Ну после тог кратког бављења у Србији, Аустрија је затражила да ме Србија изда Аустрији. Да би могла успети у том тражењу. Аустрија је измислила и подметнула ми је, као да сам учинио дефицит у аустријској војсци, мада је врло добро знала, да је то лаж. Кад ме тако затражила Аустрија, Кнез Милош позвао ме је у свој Двор, у Крагујевцу, и казао ми: "Синко, ја не могу, због тебе, војевати са Аустријом; али нећу ни да те предам њој, јер сам обавештен, да ниси кривац, као што Аустрија претставља, а и да си одгајан у духу Српства. Наредићу мојим властима, да ти олакшају и изврше прелазак у Турску. Иди тамо и прими се службе. Турска је оскудна у људима; по твојој спреми и способности, сигуран сам да ћеш далеко дотерати у турској служби. Можда ће се тамо од тебе тражити и да пређеш у Мухамеданство. Са одлуком, да ћеш и тада остати духом Србин, можеш примити и мухамеданску веру, али нигде не смеш заборавити, да си Србин; никада немој ништа радити против Српства, не смеш изневерити српско млеко, којим те је задојила и одгајила мајка Српкиња".

Кад нам је изговорио овај савет кнеза Милоша, приметило се на Омер-Паши, да је био јако узбуђен, па, у таквом душевном осећају, продужио је даље овако:

"По савету кнеза Милоша, потпомогнут српским властима онога доба, прешао сам у Турску, где сам се не само примио државне службе; већ сам и прешао у мухамеданску веру. У турској војсци напредовао сам и доживео славе и господства, као ретко који. Ну опет, никад нисам заборавао, нити ћу, у будуће, заборавити оне мудре речи и родитељске савете кнеза Милоша. Вазда и у свакој прилици мога рада, остао сам Србин и пријатељ Српства. Само моје српско срце и осећање, руководили су ме, те ни-

сам скрхао Црну Гору, као што сам, у познатој прилици, то могао урадити онда, кад сам био главни војсковођа силне турске војске и са њом победно ушао у Црну Гору. Са мојим осећајем, да сам Србин, одуговлачио сам, даљи напад, на Црну Гору и слао сам у Цариград извештаје, да није вредно да турска војска гине за голе црногорске стене и врлети. А тиме сам дао времена, те су се Русија и Европа заузеле за Црну Гору и спасили је од сигурне тадашње пропасти, према броју турске војске, под мојом командом. Исто тако, само моје српско срце одредило ме је, те сам, као главни турски војсковођа, другом приликом, саломио, упропастио и оковане тешким гвожђем и синцирима у Цариград послао босанске и херцеговачке бегове и спахије, потурчењаке и издајце Српства. Моје је срце тада куцало радосно, јер сам знао, да тиме служим Српству, коме и сам припадам. Србија ће, зацело, једном ослободити и себи присајединити Босну и Херцеговину, што желим од свег срца. Ако тада будем жив, радоваћу се томе. Ну један савет, за тај случај, чујте, још сада, од мене. Бегови, Спахије, потурчењаци, њихова назови - интелегенција и, мањи део, искварени муслимани варошани у Босни и Херцеговини, никад неће бити пријатељи Српства. Према њима будите опрезни. Не верујте ни њиховим претварањима. То су издајце Српства, које Србија мора држати строго, ништа им не попуштати, да не би покварили остали муслимански народ тамошњи. Тај народ, напротив, сасвим је другачији. Он не зна други језик до српски. Он је и сад духом Србин. Он ће одмах бити добар Србин и са вама, својом браћом, ићи врло радо, ма да га од вас раздваја мухамеданска вера.

Дајући вам овај савет, то чиним стога, што ћу и у гроб, у мојим грудима понети српско срце, и ако сам примио мухамеданску веру. Мени је, право да вам кажем, врло пријатно, што сам, овако случајно истина, добио прилику, да пред вама, српским младим нараштајем, овако братски отворим моје старе груди и срце. Ви ћете, можда, временом, заузети важна места у вашој отаџбини, па сам, говорећи вам овако искрено, рад, да се вазда сећате ових мојих речи и да имате правилно мишљење о Омер-Паши, који вам, ево, отворено каже: да је и као Гази Омер-Паша остао Србин".

Кад је ово завршио, Омер-Паша је мало поћутао, па затим продужио овако: "Тај исти српски осећај гони ме, да вам кажем још нешто. То ће бити о кнезу Михаилу. Мени је, истина кнез Михаило учинио нажао, што мени, Муширу и Гази Омер-Паши, није хтео први доћи на састанак, кад сам му пре неколико година, јавио мој долазак у београдски Град и замолио га, да се састанемо и разговарамо. А то ми је и данас, остало жао стога, што ми је, као Србину, тиме кнез Михаило одузео прилику, да с њим искрено говорим, као што сам хтео, о питањима и потребама, од којих би Српство имало користи. Као што је познато, кнез Михаило био је старији Мушир од мене, па зато ми је био поручио, да ја дођем прво к њему, на састанак. Ну

ја, и ако млађи Мушир од кнеза Михаила, поред све моје жеље да се састанемо, нисам могао први ићи кнезу, јер сам знао, да би тиме, изазвао сумњу код Турске, па би шкодио баш оном смрту, који ме је био одредио на тај састанак са кнезом Михаилом. Да је кнез знао ове моје побуде, држим, да би смо се ми онда састали. А овако, како је испало, и данас жалим, што ми тај састанак није дао прилике, да пред кнезом Михаилом, тим великим Србином, отворим моје српске груди и срце, што се нисам могао са њим разговарати о српским, нашим, потребама, те да тиме и ја бар нешто принесем на олтар Српства, које нисам напустио никад, нити ћу га напустити, до гроба. Али, ма да није било овог састанка, између кнеза Михаила и мене, опет ћу вам, отворено, рећи ово: "Кнез Михаило је, велики човек и mudar владалац. Његов углед и ауторитет, у Европи, велики су. Кнез Михаило сав је предан идеји ослобађања и уједињења Срба. Богат је, троши много свога новца за отаџбину. Слушајте га и радите, што вам буде заповедао. Њему је намењена велика улога у судби српског народа. Ако га искрено будете потпомагали у његовом раду и смеру Српство ће, са њим, остварити свој идеал уједињења свију Срба у једну моћну српску државу".

Ето, Господо, ово су моји искрени осјећаји и жеља мога српскога срца. Кажите ово, у приликама, вашим земљацима. Моја је жеља, да Срби, уопште, знају, да сам ја, и као Гази Омер-Паша, остао, душом и срцем Србин, да српски осећам и Српству најватреније желим потпун успјех у остварењу његовог народног идеала, да уједини у српску Краљевину, све Србе, који су сад под туђинском влашћу, не само под Турском, већ и под Аустријском.

Сада, децо, збогом. А још једном вам понављам: учите што више војне науке, јер Србија мора, можда и скоро, апеловати на војно знање својих синова".

Све ово изговорив, Омер-паша, пружио је руку мени и Кујунџићу и хтеде, да оде. Ну ја сам га замолио, да застане и чује мојих неколико речи. Кад је, тако умољен, Омер-паша застао, ја сам му рекао: "Особито ми је мило, што ми се указала прилика, да од вас чујем овако драгоцене речи. Њих ћу се сећати вазда, са задовољством. А у исто доба, уверавам вас, да нећу пропустити, да у подесном моменту, јавности предам, што ми је, данас, говорило Омер-пашино српско срце. Збогом, и хвала на искреном савету".

Ганут, као што сам видео, овим мојим одговором, Омер-паша загрио ме је и опростио се са мном и Кујунџићем, па оде, са својим пратиоцем.

Одмах по одласку Омер-Паше, пришао је из друге собе, мени и Кујунџићу, Гргур Миловановић, коме смо одмах испричали говор Омер-

Паше. Гргур се изненадио и обрадовао онаквим његовим српским осјећајима и саветима.

Цео овај разговор са Омер-Пашом, ја сам, одмах увече, прибележио у својој соби, па на том основу износим, тај разговор овде.

Да ово урадим, налагала ми је дужност части, да кажем, што сам чуо. А поред тога додајем: да је, на мене, цело тадашње држање Омер-Пашино утицало тако, да сам веровао, и сад верујем, да је говорио искрено. Ну, најпосле, и да сам се у тој оцени преварио, нисам смео прећутати, што сам чуо од Омер-Паше, па нека и други цене, дали је говорио искрено.

Овај мој разговор са Омер-пашом, био је, од прилике три месеца пре мог одласка из Париза, повратка у Србију.*

Немајући што више да кажем о Омер-паши, да пређем на говор о мом даљем животу у Паризу, до повратка у Отаџбину.

* Добротом Г. Љубе Стевановића, Директора гимназије, сазнао сам, 1924 г. преко професора Г. Луке Зрнића, да се Омер-Паша, док није отишао у Турску, звао: Михайло Латас, и да је Личанин, Србин, православне вере.